

**Ebû Alî el-Fârisî'nin Hayatı ve et-Tekmile İsimli Eserinde
Metodolojisi**

The Life of Abu Ali Al-Farisi And His Methodology In His Work
Titled Al-Takmilah

Recep KIRCI

Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
ABD, rkirci@pau.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-0893-6885

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi – Date Received	14 Şubat / February 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	22 Mart / March 2021
Yayın Tarihi – Date Published	25 Mart / March 2021
Yayın Sezonu	Ocak – Şubat – Mart
Pub Date Season	January – February – March

Atıf / Cite as: Kırıcı, Recep, Ebû Alî el-Fârisî'nin Hayatı ve et-Tekmile İsimli Eserinde Metodolojisi/The Life of Abu Ali Al-Farisi And His Methodology In His Work Titled Al-Takmilah. tarr: Turkish Academic Research Review, 6 (1), 335-354. doi: 10.30622 tarr.880208

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Ebû Alî el-Fârisî'nin Hayatı ve et-Tekmile İsimli Eserinde Metodolojisi¹

Recep KIRCI

Özet

Hicri IV. yy. İslâm bilim tarihi açısından altın çağ kabul edilmektedir. Bu dönem Arap grameri açısından da Basra ve Küfe ekolünün zayıflayıp; Bağdat'ta iki ekolden birinin görüşlerinin tercih edildiği bir zaman dilimi olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde yetişen dilcilerden biri olan Ebû Alî el-Fârisî de (ö. 377/987) döneme egemen olan bu duruma uyum göstermiş ve farklı görüşlerin içerisinde kendisine göre doğru olanı tercih etmiştir. Müellif sarf, nahiv lügat ve şiir alanında bir çok çalışma yapıp, otuzdan fazla eser kaleme alan önemli bir âlimdir. el-Fârisî'nin ilmi kişiliğini gösteren ve gelenekte önemli yeri olan eserlerinden biri *et-Tekmile*'dir. Sözü geçen eser ilk dönem sarf eserlerinden kabul edilmektedir. Çalışmamızda müellifin bu eserde takip ettiği yöntem, müellifin hayatı, eğitimi, hocaları, öğrencileri, seyahatleri ve eserleri ele alınmıştır. Çalışma esnasında el-Fârisî'nin yaşadığı dönemden günümüze kadar, hayatı ile ilgili kaleme alınan biyografî eserleri incelenmiş, müellifin *et-Tekmile* isimli eserinin el yazması ve tahkikli nüshalarına ulaşılmış ve *et-Tekmile*'nin şerhi olan Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Kitâbü'l-Mukteşid* isimli eserinden konular takip edilmiştir. Çalışma sonucunda el-Fârisî'nin *et-Tekmile* isimli eserini kelimedeki değişimi baz alarak hazırladığı ve sözü geçen eserde özgün bir metot takip ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Sarf, Ebû Alî el-Fârisî, *et-Tekmile*, Metot.

The Life of Abu Ali Al-Farisi And His Methodology In His Work Titled Al-Takmilah

Abstract

Fourth century a.h. is accepted as golden age in terms of Islamic science history. With regard to Arabic grammar as well, this era stands out as a period in which Basra and Kufa schools were weakened and the views of one of the two schools were preferred in Baghdad. Abu Ali al-Farisi (d. 377/987), one of the linguists who grew up in this period, also adapted to this situation that dominated the period and used to choose the view which was right in his perspective among different views. The author is an important scholar who made many studies in the field of sarf, nahwu, vocabulary, and poetry; and wrote more than thirty works. One of the works that shows the scientific aspect of al-Farisi and which has an important place in the tradition is al-Takmilah. This work is accepted as one of the first period sarf studies. In this article, the method followed by the author in this work, his life, education, teachers, students, travels, and his works are discussed. During this study, biographical works written about the life of al-Farisi from the time he lived up to the present were examined, the manuscript and the authentic copies of al-Takmilah were obtained, and topics from the work of Curcâni (d. 471/1078-79) named Kitabu'l-Muktaşid, which is the commentary of al-Takmilah were followed. As a result of the study, it was concluded that al-Farisi benefited from the views of the linguists

¹ "Ebû Alî el-Fârisî'nin Hayatı ve et-Tekmile İsimli Eserindeki Metodolojisi" adlı bu makale "Ebû Alî el-Fârisî'nin et-Tekmile Adlı Eserindeki Metodolojisi ve Sarf İlimine Dair Görüşleri" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

before him, but based on the change in the word in al-Takmilah, it was also concluded that in terms of methodology, he followed his own method in his work.

Keywords: Arabic Language, Sarf, Abu Ali al-Farisi, al-Takmilah, Method.
Structured Abstract

Arabic is the first language that comes to mind in the Islamic cultural geography and civilization. The reason for this is that the holy Quran, which is the first source and basic book of Islam, and the prophetic traditions (Hadith) accepted as the second source by most of Islamic scholars are expressed in Arabic language. Muslims of different races, who aim to understand the Quran and the prophetic traditions (hadith) in order to live their religion correctly, as well as nations whose mother tongue is Arabic have made great efforts in preserving this language, determining its rules and transferring it to the next generations. As a result, Arabic has been an important language that many people speak or are interested in since ancient times. Nowadays, considering the existence of Muslims and Arabs who migrated to many parts of the world, it is revealed how wide this language has spread over a geography and is used by millions of people as a mother tongue or a second language. As a matter of fact, recent research proves this fact. Like every language, Arabic, which is such a deep-rooted and common language, has some rules of its own. These rules are syntax, morphology, rhetoric and others are expressed in branches of science. From the first period, Muslim scholars and Arab linguists have made efforts to determine the rules of these sciences and transfer them to the future periods. Hijri IV. Ebû Ali al-Faraisi, who lived in the 4th century AH, was one of the prominent Arabic linguists who devoted his life to the determination of the rules of this language and spent his life for this cause and wrote important works. These works he wrote and his views on morphology, syntax and lexicon influenced many linguists in the following centuries and took their place as a reference in their works.

During the 4th century AH, Basra and Kufa schools weakened in terms of Arabic grammar; It stands out as a period in which the views of one of the two schools are preferred in Baghdad. It is observed that al-Faraisi, who grew up in this period, also benefited from the Kufah and Baghdad schools, although the views of the Basra school were dominant in his works.

Having unique ideas in the field of language, teaching a student like Ibn Cinnî (d. 392/1002) who would be influential in the period after him, and reading his work named al-Îzâh as a source book in madrasas for 300 years put him in the position to be the subject of individual studies has brought. In this context, the method he followed in his work named et-Tekmile, which shows his work on consumption and has an important place in the tradition, has been deemed important for us.

al-Fârisî left more than thirty works on syntax, morphology, qiraat and lexicon that have survived and have not survived. Some of his works were attributed to statesmen such as Seyfûddevle, the Emir of the Hamdânis, and Adududdevle, the Emir of Buyids. In addition, some of his works have been verified and some await investigation. The author, along with taking lessons from the leading scholars of the period he was a part of, also read the writings and syntaxial works written in the period before him.

Islamic cities were centers of science and civilization during the period of al-Faraisi. For this reason, like many of his contemporary scholars, he traveled to different Islamic cities, studied science and taught in each of them. While the rules of

morphology and syntax were intertwined in most of the works that were written until the time of the author's life, he devoted al-İzâh for and et-Tekmile for morphology. Al-Fârisî wrote et-Tekmile from the beginning to the end to cover the whole the changes in the word.

While creating his work, the author made use of previous linguists. In this area, Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi, Asmaî, Abu Zeyd, Müberred and similar scholars' views. However, among these, the names of Sîbeveyhi and Abu Zayd are more frequently mentioned. He also mentioned the views of scholars such as Kisâi, Ferrâ, Sa'leb from Kufa school, and he did not oppose Sa'leb's views among them. When considered on the basis of language schools, the views of the Basra people are the most striking, but also the views of the Kufa. Although the people of Baghdad are mentioned in some places, the author often opposes them.

He based the rules in al-Fârisî et-Tekmile with methods such as hearing (sema'), analogy (qiyas) and reasoning (ta'lîl). However, among them, Hearing has been the primary source.

al-Faraisi gave priority to the verses of the Quran while founding Arabic grammars depending on sema in et-Tekmile, and then Arabic poetry continued in consultation with the Arabic word, but it was not found any citations with hadiths in this book. He gave special importance to the Arab tribes of the Hijaz and Bani Tamim and accepted their lexicon as the basis. It can be said that basing on the rules of qiyas is the most skillful subject of al-Faraisi.

In et-Tekmile, different divisions have been made sometimes at the beginning of the subject and sometimes in the middle of the subject while explaining the morphology-related topics. In addition to these, definitions are also included.

Giriş

İslam kültür coğrafyası ve medeniyetinde akla ilk gelen dil Arapçadır. Bunun nedeni İslam'ın ilk kaynağı ve temel kitabı olan Kur'an'ın ve çoğu İslâm âlimi tarafından ikinci kaynak kabul edilen hadislerin Arap dili ile ifade edilmesidir. Dinlerini sahîh bir şekilde yaşamak için Kur'an'ı ve hadisleri doğru bir şekilde anlamayı amaç edinen farklı ırklara mensup Müslümanların yanı sıra ana dilleri Arapça olan milletler de bu dilin korunmasında, kurallarının belirlenmesinde ve sonraki nesillere aktarılmasında üstün gayretler sarf etmişlerdir. Bunun sonucunda Arapça eski çağlardan beri birçok insanın konuştuğu veya ilgi duyduğu önemli bir dil olmuştur. Günümüzde ise dünyanın birçok yerine göç eden Müslüman ve Arapların varlığı göz önüne alındığında bu dilin ne denli geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve milyonlarca insan tarafından anadil veya ikinci dil olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim son zamanlarda yapılan araştırmalar da bu gerçeği kanıtlamaktadır. Her dil gibi böylesine köklü ve yaygın bir dil olan Arapçanın da kendine ait bazı kuralları vardır. Bu kurallar; nahiv, sarf ve belâgat gibi ilim dalları

ile ifade edilmektedir. İlk dönemden itibaren Müslüman âlimler ve Arap dil bilimcileri bu bilimlere ait kaidelerin belirlenmesi ve sonraki dönemlere aktarımı için gayret sarf etmişlerdir. Hicri IV. yy.'da yaşayan Ebû Ali el-Fârisî de hayatını bu dilin kurallarının tespitine adanmış ve ömrünü bu uğurda geçiren önemli Arap dil bilimcilerinden olup kayda değer önemli eserler kaleme almıştır. Kaleme aldığı bu eserler ve onun sarf, nahiv ve lügate dair görüşleri sonraki asırlarda birçok dilciyi etkilemiş ve eserlerinde başvurulan bir kaynak olarak yerini almıştır.

Hicri IV. yy., Arap grameri açısından Basra ve Kûfe ekolünün zayıfladığı; Bağdat'ta iki ekolden birinin görüşlerinin tercih edildiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde yetişen el-Fârisî'nin de eserlerinde Basra ekolünün görüşleri baskın olsa da Kûfe ve Bağdat ekolünden de yararlandığı gözlemlenmektedir.

el-Fârisî otuzdan fazla eser kaleme almıştır. Ancak bunların içerisinde *el-Îzâh fi'n-nahv*, *et-Tekmile* ve *el-Hüccce li'l-kurrâ'i's-seb'a* isimli eserleri kendi döneminde ve sonraki dönemlerde daha etkili olmuştur. Ayrıca el-Fârisî'nin dil alanında özgün fikirlere sahip olması, kendisinden sonraki dönemde etkili olacak İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi bir öğrenciyi yetiştirmesi ve *el-Îzâh* isimli eserinin 300 yıl medreselerde kaynak kitap olarak okutulması onu bizzat müstakil çalışmaların konusu olacak pozisyona getirmiştir. Bu bağlamda onun sarf ile ilgili yaptığı çalışmaları gösteren ve gelenekte önemli bir yeri olan *et-Tekmile* isimli eserinde takip ettiği metot bizim açımızdan önemli görülmüştür. Bu çalışmada şu sorulara cevap aranacaktır: el-Fârisî'nin hocaları ve öğrencileri kimlerdir? el-Fârisî *et-Tekmile* isimli eserini yazarken kendisinden önceki âlimlerden etkilenmiş midir? Müellif eserini yazarken belli bir sistem takip etmiş midir? Eserde kurallar temellendirirken nasıl bir yöntem takip edilmiştir? Bu çalışma ile amacımız yukarıdaki sorulara cevap vererek el-Fârisî'nin Arap dili grameri konusunda yaptığı çalışmaları ve *et-Tekmile* isimli eserinde takip ettiği metodu ortaya koyarak, ileriki zamanlarda alanla ilgili çalışma yapacakların ve konuya ilgi duyanların istifadesine sunmaktır.

Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde konunun önemi, ele alınma nedeni ve takip edilen yöntemi ile kaynakları anlatılmıştır. Birinci bölümde el-Fârisî'nin hayatı, seyahatleri, hocaları, öğrencileri ve eserleri yer almaktadır. Bu konular araştırılırken ilk dönemden günümüze kadar el-Fârisî'nin yaşamını ele alan biyografi eserleri, müellif ile ilgili inceleme yapan eserler ve eserlerini tahkik edenlerin yazdığı mukaddimeler incelenmiştir. Bu konuda en çok yararlandığımız klasik ve modern dönem eserleri arasında İbnün-Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282)

Vefeyâtü'l-a'yân'ı, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Buğyetü'l-vu'ât*'ı, Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ*'sı, İbnü'l-Kıftî'nin (ö. 646/1248) *İnbâhü'r-ruvât*'ı, Muhsin el-Emin'in (ö. 1952) *A'yânü's-Şi'a*'sı, Brockelmann'ın (ö. 1956) *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*'si ve Şelebî'nin *el-Fârisi Hayâtühû ve Mekânetühû* isimli eserleri yer almaktadır. İkinci bölümde ise el-Fârisî'nin *et-Tekmile* isimli eseri ile ilgili mâlûmat ve bu eserde takip ettiği metot ve eserin kaynakları yer almaktadır. *et-Tekmile* incelenirken Kazım Bahr el-Mürçân'ın tahkikini yaptığı eser, Cürçânî'nin *et-Tekmile*'yi şerh etmek için yazdığı *el-Muktesid* ve Beyazıt kütüphanesine bağlı Veliyyüddîn kütüphanesinde 2903 numarada kayıtlı el yazması nüsha incelenmiştir. İnceleme işlemi esnasında tahkikli eserlerin bazı yerlerinde hareke ve harf hataları tespit edilmiştir. Sonuç bölümünde ise inceleme neticesinde elde edilen çıkarımlar ortaya konulmuştur.

1. Ebû Alî el-Fârisî'nin Hayatı, Hocaları, Öğrencileri

1.1. el-Fârisî'nin Hayatı

Ebû Alî el-Fârisî'nin asıl adı el-Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr'dır.² Bazıları buna dedelerinden Muhammed,³ Süleyman⁴ ve Ebân'ı⁵ isminin akabinde de

² İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, s. 95; Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2001, c. VIII, s. 217; İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrahim es-Sâmirâi Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1405/1985, s. 232; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ' (İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib)*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, c. II, s. 811; İbnü'l-Kıftî, Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1406/1986, c. I, s. 308; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, c. II, s. 80; Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, c. I, s. 189; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1423/2002, c. III, s. 26; Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfi, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuhû, yy. 1384/1964, c. I, s. 496; Âmilî, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerim b. Alî el-Hüseynî el-Âmilî, *A'yânü's-Şi'a*, thk.

doğduğu yerlere nispetle el-Fârisî,⁶ el-Fesevî,⁷ ve eş-Şirâzî⁸ nisbelerini, sahip olduğu ilimdeki derecesinden dolayı da el-İmam,⁹ en-Nahvî el-Meşhûr¹⁰ ve el-Edîb¹¹ sıfatlarını ilave etmişlerdir. Künyesi kaynaklarda da ifade edildiği üzere tartışmasız Ebû Alî'dir.¹² Müellifin doğum yeri Fâris'in beldelerinden biri olan Fese'dir.¹³ el-

Hasan el-Emîn, *Dâru't-teâruf li'l-Matbûa*, Beyrut 1304/1983, c. V, s. 7; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, trc. Abdülhalim en-Neccâr, Dâru'l-Meârif, Kahire tsz., c. II, s. 190; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-A'suru'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1401/1981, c. II, s. 536; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire tsz., 255; Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru Ammâr, Amman tsz., s. 260; Muhammed el-Muhtâr Vülid Ebbâh, *Târîhu'n-naḥvi'l-'Arabî fî'l-Meşriḳ ve'l-Meğrib*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1429/2008, s. 185.

³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. II, s. 80; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, c. I, s. 496; el-Emîn, *A'yânü's-Şi'a*, c. V, s. 7; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 2, s. 190; Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 260.

⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. II, s. 811; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, c. I, s. 308; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. II, s. 80; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. I, s. 189; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, c. I, s. 496; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 190; Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 260.

⁵ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, c. I, s. 308; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. I, s. 189; Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 255; Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 260.

⁶ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 232; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. II, s. 811; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, c. I, s. 308; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. II, s. 80; Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, c. III, s. 26; Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 260.

⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî el-Endülüsî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif, Kahire tsz., s. 120; el-Emîn, *A'yânü's-Şi'a*, c. V, s. 7; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 190; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 536.

⁸ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 190; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 536.

⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. I, s. 189; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, c. I, s. 496.

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fifrist*, s. 95; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 232; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, c. I, s. 308; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. I, s. 189; Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, c. III, s. 26; el-Emîn, *A'yânü's-Şi'a*, c. V, s. 7.

¹¹ el-Emîn, *A'yânü's-Şi'a*, c. V, s. 7.

¹² İbnü'n-Nedîm, *el-Fifrist*, s. 95; el-Emîn, *A'yânü's-Şi'a*, c. V, s. 7.

¹³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, c. I, s. 308; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. I, s. 189; el-Emîn, *A'yânü's-Şi'a*, c. V, s. 7; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 190; Ferrûh,

Fârisî'nin annesi aslen Arap olup daha sonra Fâris'e göç eden, Şeyban oğullarına bağlı Rebiâtü'l-Feres kolundan gelen Södüs kabilesindedir.¹⁴ Müellifin babasının adı Ahmed, dedesinin adı Abdulgaffâr'dır.¹⁵ Bağdâdî (ö. 463/1071); Muhammed b. Ebî el-Fevâris'den müellifin 377/987'de vefat ettiğini nakletmiştir.¹⁶ el-Fârisî'nin Bağdat'ta eş-Şunniziyye kabristanlığında Ebû Bekr er-Râzî el-Fıkhî'nin (ö. 370/981) kabrinin yanına defnedildiği kaynaklarda geçmektedir.¹⁷

1.2. Seyahatleri

Birçok bilim insanının, ilim tahsili veya devlet adamlarının kendilerine yaptıkları davete icabet etmek ve onların himayelerine girmek için seyahatler yaptığı bilinir. İşte el-Fârisî de bu âlimlerden biridir.¹⁸ Konuya ilişkin araştırma yapanların bir kısmı el-Fârisî'nin seyahatlerini farklı nedenlere bağlamışlar ve onun bu tutkusuna işaret etmişlerdir.¹⁹ Halife Muktedir (ö. 320/932) döneminde 307/919 yılında ilim öğrenmek için Bağdat'a giden el-Fârisî'nin bu yıllarda 19'lu yaşlarda olduğu tahmin edilmektedir.²⁰ 341 senesinde Bağdat'ta eğitimini tamamladıktan sonra²¹ Şam beldeleri,²² Trablus²³ ve Halep'e uğramış, ayrıca orada Seyfûddeve'nin (ö. 356/967) sarayında belli bir süre kalmıştır. Yazar, daha sonra Adududdevle tarafından yapılan davetten dolayı Fâris'e (Şiraz'a) gidecektir. Zira Adududdevle,

Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, c. II, s. 536; Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 255; Mahmûd Huseynî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 260.

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. II, s. 811; Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, c. III, s. 26; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 190; Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 255; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 536.

¹⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fîrist*, 95; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 232; İbnü'l-Kıfî, *İnbâhü'r-ruvât*, c. I, s. 308; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. I, s. 189; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. II, s. 80; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, c. I, s. 496.

¹⁶ Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, c. VIII, s. 217.

¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. II, s. 82; el-Emîn, *A'yânü's-Şi'a*, c. V, s. 7.

¹⁸ Ali en-Necdî Nâsîf, *Târîhu'n-Naḥv*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire tsz., s. 40.

¹⁹ Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 255; Mahmûd Huseynî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 261.

²⁰ Mahmûd Hüseyin Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 261; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 537.

²¹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 190.

²² Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, c. I, s. 496; Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 256.

²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. II, s. 811; Mahmûd Huseynî Mahmûd, *el-Medresetü'l Bağdâdiyye*, s. 261.

kardeşi Hüsrev'in çocuklarını eğitmesi için onu sarayına davet etmiştir.²⁴ Şevki Dayf, müellifin Asker-i Mükrim ve Musul'un bazı şehirlerinde de ders verdiğini ve imlâ yoluyla ders okuttuğunu da zikreder.²⁵ Adududdevle'nin Bağdat'ı almasıyla el-Fârisî' tekrardan Bağdat'a dönmüş ve vefat edinceye kadar burada kalmıştır.²⁶

1.3. Eğitimi

el-Fârisî ilim tahsiline doğduğu şehirde yani Fese'de başlamış ancak buradaki ilim halkaları, ondaki ilim iştiağını karşılamamış olacak ki H. 307 yıllarında Bağdat'a ilim yolculuğuna çıkmıştır.²⁷

Bağdat'ta bir süre kalan müellif burada döneminin önde gelen nahiv âlimlerinin ilim halkalarına katılacaktır.²⁸ Onun yaşadığı dönemde, farklı gramer ekolleri (Basra Ekolü, Kûfe Ekolü gibi) mevcuttur. Ancak el-Fârisî ilim alırken en iyisine ulaşabilmek için ekoller arasında ayırım yapmamıştır. Örneğin Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 311/923), Ebû Bekir İbnü's-Serrâc (ö. 316/928), İbn Düreyd (ö. 321/933), Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Mebremân (ö. 345/956) el-Ahfeş es-Sağîr el-Bağdâdî (ö. 315/927) gibi Basra ekolüne mensup âlimlerin ilim halkalarında bulunmuştur. Diğer yandan da ilk Bağdat ekolünün temsilcilerinden özellikle de Ebû Bekir b. Hayyât'tan (ö. 320/932) dersler almış²⁹, diğer taraftan da Sa'leb'in (ö. 291/904) öğrencisi, dönemindeki kurrâların şeyhi olan İbn Mücahid'den (ö. 320/932) kıraat eğitimi görmüştür.³⁰ Bunların yanı sıra el-Fârisî, sadece dönemindeki âlimlerin bilgileriyle yetinmeyecek, Sibeveyhi (ö. 180/796) ve diğerleri gibi önceki dönemin âlimlerinin kitaplarını da mütalaa edecektir.³¹ Hayatını ilme adayan el-Fârisî, vefat ederken de ilim erbabını düşünmüş ve malının üçte birini Bağdat'ta ki nahiv âlimleri için vasiyet etmiştir.³²

1.4. Hocaları

el-Fârisî'nin hocalarından bazıları şunlardır:

1. ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö. 311/923).

²⁴ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. II, s. 537.

²⁵ Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 256.

²⁶ Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 256.

²⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. II, s. 812; Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, 255.

²⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. II, s. 811.

²⁹ Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 256.

³⁰ Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 256.

³¹ Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, s. 256.

³² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. I, s. 189.

2. İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929).
3. İbn Hayyât, Muhammed b. Ahmed b. Mansûr Ebû Bekr b. el-Hayyât, (ö. 320/932).
4. İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dürey el-Ezdîel-Basrî (ö. 321/933).
5. Niftâveyh, Ebû Abdilleh Muhammed b. Arafe b. Süleyman el-Atekî el-Ezdî el-Vastî (ö. 323/935).
6. Ebû Bekir b. Mücahid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbas b. Mücahid et-Temîmî (ö. 324/936).

1. 5. Öğrencileri

el-Fârisî'nin öğrencilerinden bazıları şunlardır:

1. el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980).
2. Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (370/981).
3. Adududdevle (ö. 372/983).
4. İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1002).
5. Cevherî, Ebû'n-Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî (ö. 400/1009).
6. Abdî, Ebû Talib Ahmed b. Bekr el-Abdî (ö. 406).
7. er-Rabeî, Ali b. İsa b. el-Ferec b. Salih Ebû'l-Hasen er-Rabeî (ö. 420/1029).
10. Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Huseyn b. Muhammed b. Abdilvâris (ö. 467/1074).

1. 6. Eserleri

1. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*,
2. *el-Îzâh fi'n-nahv*,
3. *et-Tekmile*,
4. *Şerhu'l-ebyâti'l-müşkileti'l-i'râb fi's-şi'r*,
5. *el-Egfâl fimâ agfelehü'z-Zeccâc mine'l-me'ânî*,
6. *Mes'eletü aqsâmi'l-ḥaber*,
7. *el-Mesâ'ilü'l-müşkileti'l-ma'rûfetü bi'l-Bagdâdiyyâ*,
8. *el-Mesâ'ilü'l-Şîrâziyyât*,
9. *el-Mesâ'ilü'l-Mensûra*,
10. *el-Mesâ'ilü'l-Başriyyât*,
11. *el-Mesâ'ilü'l-Askeriyyât*.

Burada adı geçen eserler el-Fârisî'nin günümüze ulaşan eserlerinden bir kısmıdır. Kaynakların ifade ettiğine göre bunların dışında günümüze ulaşmayan eserleri de vardır.

2. el-Fârisî'nin *et-Tekmile* Adlı Eseri

el-Fârisî *et-Tekmile* isimli eserini, daha önce yazdığı *el-Îzâh* isimli eserinde bulunmayan konuları tamamlayıcı mahiyette kaleme aldığını ifade etmiştir. Zira Müellif *et-Tekmile*'nin girişinde “*İ'râb ile alakalı konuları ' biz kitabımızın birinci bölümü olan el-Îzâh isimli eserde zikrettik.*” şeklinde ifadeler yer vermektedir.³³ Nitekim tabakât yazarları müellifin *et-Tekmile*'yi kaleme alma gerekçesini şu şekilde açıklamaktadırlar: “el-Fârisî *el-Îzâh*'ı yazıp Büveyhî Emîri Adududdevle'ye sunar. İbnü'l-Enbârî'nin naklettiğine göre, Adududdevle de müellife “*Senin yazmış olduğun bu kitap, çocuklara uygundur.*” der.³⁴ el-Fârisî de bu olayın üzerinden belli bir zaman geçtikten sonra *et-Tekmile*'yi yazıp kendisine takdim edince, Adududdevle, “*Şeyh kızdı, kendisinin de bizim de anlayamayacağımız bir eser getirdi.*” der.”³⁵

el-Fârisî *el-Îzâh* ve *et-Tekmile*'de, kendisinden önceki dönemlerde yazılan Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* isimli eserinde karışık halde bulunan sarf ve nahiv konularını birbirinden ayırıp düzenli bir şekilde tertip etmiş ve özetlemiş, Müberred'in (ö. 286/900) eseri *el-Muktedab*'ta karışık olarak kaleme alınan sarf ve nahiv meselelerini tertip edip tekrar eden aynı konuları çıkarmış yine Zeccâcî'nin (ö. 337/949) eseri *el-Cümel*'de yer alan sarf nahiv dışı tarih, ses bilim ve zarûrât-ı şî'riyye gibi konuları eserine almamıştır.³⁶ Böylece el-Fârisî *et-Tekmile*'de sarf'ın en önemli konularını yüz yirmi iki bâbta toplamıştır.³⁷

2.1. *et-Tekmile* Üzerine Yazılan Şerhler

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *et-Tekmile*'ye otuz ciltlik *el-Muğnî* isimli basit bir şerh yazdığını, sonra bunu *el-Mukteşid* isimli bir eserde ihtisâr ettiğini, yine aynı müellife ait *Îcâz* isimli yalnız *el-Îzâh*'ı ihtisâr eden

³³ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 182.

³⁴ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 233.

³⁵ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, c. II, s. 813; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, s. 496.

³⁶ Yahya Mîr Âlem, “*Kitâbu'l-Îzâh mekânethû ve haşâişuhû*”, *Mecelletü Mecmei'l-Lugati'l-Arabiyye bi Dimaşk*, 1993, sayı: 68, s. 305.

³⁷ Mîr Âlem, “*Kitâbu'l-Îzâh Mekânethû ve Haşâişuhû*”, 305.

bir şerhinin bulunduğunu bildirmiştir.³⁸ Abdulkâhir el-Cürcânî *et-Tekmile* üzerine yazılan tek şerh olan *el-Mukteşid*'in zeylinde adı geçen eserin şairlerinin şerh edildiği Kazım Bahr el-Murcan tarafından tespit edilmiştir. Yazar bu eserin İstanbul Ragıp Paşa Kütüphanesinde olduğunu ifade etmiştir.³⁹

2.2. el-Fârisî'nin *et-Tekmile*'de Takip Ettiği Metot

el-Fârisî *et-Tekmile* isimli eserine Adududdevle'ye dua ifadeleri ile başlar. Müellif eserinde bölümlendirmelere, tanımlara, sembollere, ortaya koyduğu kuralları semâ, kıyâs gibi farklı yöntemlerle temellendirmelere yer verir. Bunların yanı sıra bazı kuralların anlatımında farklı dil ekollerinden ve bu ekollere mensup dilcilerden yararlanır.

Müellif ilk olarak eserinin başında nahiv ilmini tanımlayıp bölümlere ayırır. Bu konuda nahvin iki kısım olduğunu, birinci kısma *el-Îzâh* isimli eserinde yer verdiğini ikinci kısmın ise bu eserde yer alacağını belirtir.⁴⁰ Esere genel olarak bakıldığında baş tarafında yer alan bölümlendirmelerin neredeyse eserin tamamına egemen olduğu görülmektedir.

Bölümlendirmelerine örnekler:

1. İki sâkinin iltikâ-ı babında: “İki sâkin ya bir kelimedede veya iki kelimedede ictimâ eder. Eğer bir kelimedede ictimâ etti ise ya aynı cinstendir veya farklı cinstendir.”⁴¹

2. Tesniye ve cemi bâbında: “Tesniye bir isim ya sahihtir veya mu'tel'dir. Mu'tel: Sonu elif veya mâ kabli meksûr yê veya hemze olandır. Eğer sonu elif ise bu iki kısımdır: 1. Üç harflidir, 2. Üç harften fazladır.”⁴²

3. Müennes alâmeti bitişen isimler bâbında: “İsme bitişen müfred elifi, ya müennese mahsûs bir yapıda veya müzekker ile müennes için ortak kullanılan bir yapıdadır. Müennese mahsûs olan kalıplardan bazıları: 1. فُعْلَى kalıbında olanlardır. Bu yapı iki kısımdır. a) Müzekkeri فُعْلَى müennesi فُعْلَى kalıbında olanlardır. b)

³⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr: Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, Dâru İhyâi Tûrâsî'l-'Arabî, Beyrut tsz, c. I, s. 212.

³⁹ Kâzım Bahr el-Mürçân, “Mukaddime”, *et-Tekmile*, Ebû Alî el-Fârisî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1431/2010, s. 66.

⁴⁰ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 180.

⁴¹ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 185.

⁴² Fârisî, *et-Tekmile*, s. 238.

*Müzekkeri أَفْعُلْ olmayan فُعْلَى kalıbıdır. Müzekkeri أَفْعُلْ müennesi فُعْلَى kalıbında olanlar iki farklı şekilde kullanılır...*⁴³

Müellifin yaptığı bu işlemin, meselelerin anlaşılması noktasında büyük yararı vardır. Zira bu şekilde konular daha kolay takip edilebilmektedir.

el-Fârisî'nin *et-Tekmile*'de tanımlara da yer vermektedir. Eserde yer alan tanımlardan bazıları şunlardır:

İlm-i nahiv: Arap Dilinde istikrâ (tüme varım) yöntemiyle elde edilen kuralları bilmektir.⁴⁴

İşmâm: Harfî sâkin olarak okuduktan sonra dudakları yummak ve lafzı sessiz bir şekilde raf veya damme ile okumaya hazır hale getirmektir.⁴⁵

Rev: Ağzı doldurmaksızın sesi hafif bir şekilde çıkarmaktır.⁴⁶

Birinci kısım muzâfün ileyh: Kasd edilen isme muzâf olup, ona muzâf olmakla marife olandır.

İkinci kısım muzaâfün ileyh: Kasd edilen bir isme muzâf olmayıp, birincisinin kendisi ile hususileşmediği isme muzâf olmaktır.⁴⁷

Maksûr: Sonuna müenneslik veya ilhâk için elif ziyade olan veya vâv ve yâ'dan çevrilmiş elif bulunandır.⁴⁸

Hakîkî müennes: Karşısında erkeği olandır.

Gayrı hakîkî müennes: Müenneslik yalnız lafızla alakalı olup, tahtında başka bir anlamı olmayandır.⁴⁹

İdgâm: Sâkin bir harfî, aralarına hareke veya vakıf girmeksizin misline bitiştirmek ve bundan dolayı dili bir defa yukarı kaldırmaktır.⁵⁰

Müellif bu tanımlamaların bazısında betimleyici ifadeler kullanmıştır. Örneğin işmâmın tanımında *sükûndan sonra dudakları yummak* şeklinde sözlerle işmâmda dudak hareketlerinin nasıl olacağını veya idgâmın tanımında *dili kaldırmaktır* şeklinde ifadelerle idgâm yaparken dilin hareketinin nasıl olacağını betimleyerek anlatır. Bunların yanında bazı terimlerden bahsederken de farklı ifadeler kullanır. Örneğin izâfet yerine *بَعْضُ الشَّيْءِ لَا يُفْرَدُ مِنْ صَاحِبِهِ* bir şeyin parçası

⁴³ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 317.

⁴⁴ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 180.

⁴⁵ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 205.

⁴⁶ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 205.

⁴⁷ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 268.

⁴⁸ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 285.

⁴⁹ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 307

⁵⁰ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 614.

bütünden ayrılmaz, ifadesi bunlardan biridir.⁵¹ Bazı durumlarda hükümleri bildirirken önce genel kurallar şeklinde verip sonra detaylı anlatıma geçer. Örneğin “İlk harfî meftûh olan *صَحْرَاءُ* gibi kelimeler sadece gayri munsarif olur.”⁵² ifadeleri müellif’in zikrettiği genel kurala örnek verilebilir.

el-Fârisî eserinde Arap yazı hattında bulunan ve kendisine anlam yüklenen bazı sembollerden bahseder. Örneğin harf üzerindeki خ harfinin sükûnu, ش harfinin taz‘îfi sembolize ettiğini bildirir.⁵³

el-Fârisî eserinde yer verdiği görüşlerin bir kısmını kendi hocalarından almıştır. Hocalarından aldığı bilgileri *وَأَنَا خَاضِرٌ أَسْمَعُ*⁵⁴ kalıpları ile ifade ederken⁵⁵ sözlük yazarlarından Ehlü’l-luga⁵⁶ ifadesi ile bahsetmektedir.

el-Fârisî eserinde ortaya koyduğu kuralları semâ, kıyâs, ta‘lîl, lafız ve mana üzerine hamlederek temellendirir.

el-Fârisî’nin semâ ile istişhâda verdiği önemi öğrencisi İbn Cinnî şu sözlerle ifade eder “ *Bir şey hakkında semâ vârid olduğunda başka bir matlûb kalmaz ve kıyâsdan semâa dönülür.*”⁵⁷ Dolayısıyla müellife göre semâ’ın olduğu yerde kıyâsa yer yoktur. el-Fârisî semâ konusunda selef âlimleri gibi Kur’ân ayetlerini temel kabul eder. Kur’ân ile istişhâd ederken bazı yerlerde sadece bir ayete, bazı yerlerde birden fazla ayete⁵⁸ yer verirken farklı kırâatlerden de istifâde eder. Örneğin *لَكِنَّ* üzerine vakıf konusunda *iki kırâatten daha güzeli* ifadesinde bulunur.⁵⁹ Ayrıca günümüze ulaşan ve şu anda tüm çevrelerce makbul görülen Osman (r.a.) mushafının yanı sıra Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) kaleme aldığı mushaf ile de istişhâdda bulunarak ondan *Abdullah’ın harfinden olduğunu iddia ettiler* şeklinde bahseder.⁶⁰ Müellifin bu şekilde istişhâdda bulunduğu toplam 188 ayet vardır. Eserde bu kadar ayetle istişhâdda bulunulması İbn Mücâhid’den kırâat eğitimi alan müellifin Kur’ân ayetlerine ne kadar önem verdiğini ve ayetlere ne

⁵¹ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 463.

⁵² Fârisî, *et-Tekmile*, s. 351.

⁵³ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 205.

⁵⁴ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 296.

⁵⁵ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 246.

⁵⁶ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 526.

⁵⁷ İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Münşif*, thk.

İbrahim Mustafa, Abdullah Emin, İdâretü’l-İhyâi Tûrâsi’l-Kadîm, Mısır 1373/1954, s. 278-279.

⁵⁸ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 356.

⁵⁹ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 218.

⁶⁰ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 463.

kadar hâkim olduğunu gösterir. Ayrıca bu durum kırâati seb'anın kaynakları üzerine yazdığı *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a* (*el-Hücce fi 'ileli'l-kırâ'ati's-seb'*) eserinden de anlaşılmaktadır. Hadislerle istişhâd, müellifin yaşadığı dönemde yeni başlamıştır. Bazı eserlerinde hadislerle istişhâda yer veren el-Fârisî *et-Tekmile*'de hadislerle istişhâdda bulunmamıştır.

Kaynaklar el-Fârisî'nin hayatında yaşlılıkla alakalı yazdığı üç beytin dışında şiir yazmadığını ifade eder. Bununla beraber müellif *et-Tekmile*'de 284 şiirle istişhâdda bulunmuştur. Eser üzerine tahkik yapan Kâzım Bahr el-Mürçân 55 şiirin yazarının *et-Tekmile*'de geçtiğini, 160 şiirin şairlerini ise kendi gayretleri ile farklı eserlerde tespit ettiğini ancak 33 şiirin şairinin isimlerini bulamadığını ifade etmektedir. el-Mürçân'ın ifadesine göre eserde yer alan şiirlerden 20'si Zu'r-umme'ye (117/735), 14'ü Hüzeyl kabilesine, 12'si A'sâ'ya (ö. 7/629), 11'i Cerîr'e (ö. 110/728), 8'i Ebû's-Şa'sâ' Abdullâh b. Rü'be b. Accâc'a (ö. 97/715), 7'si Ferzad'a (114/732), 6'sı Ru'be (ö. 145/762), Temîm b. Ebî İbn Mukbil (ö. 70/689) ve el-Küme't'e (ö. 126/744), 5'i Evs'e (ö. 620 [?]), 3'ü İmrüülkays'a (ö. 25/645), Tarafe b. el-Abd'e (ö. 564), Hassân b. Sâbit'e (ö. 60/680), Züheyr'e (ö. 609[?]), A'sâ Benî Nehşel Esved b. Ya'fur'a (hicretten 22 yıl kadar önce vefat etmiştir), Humeyd'e (ö. 70/689), Lebîd b. Rebîa'ya (ö. 40/660), Abîd b. Ebras'a (ö. 555 [?]), 2'si Ömer b. Ebî Rebîa (93/711), Ebu'n-Necm el-Iclî (ö. 125/743), Tebbeta Şerran (ö. 540[?]), Ümeyye b. Salt (8/630), Bişr b. Ebû Hâzım (ö. 22/597), Nâbîga el-Ca'dî (ö. 65/685), Antere (ö. 614 m. [?]), Ebû Nahîle es-Sa'dî'ye (ö. 145/762) aittir.⁶¹ Zikri geçen şairlerin haricinde sadece bir şiiri ile istişhâdda bulunduğu ancak ismini burada zikretmediğimiz şairler de vardır. Ayrıca recez şairlerinin şiirlerine de eserinde yer vermiştir.

Semâ konusunda sözlere başvuru Arap kabilelerinin başında Ehl-i Hicâz⁶² ve Benî Temîm⁶³ gelmektedir. Hatta eserde bu iki kabilenin ismi neredeyse sürekli olarak beraber yer almaktadır. Bu da el-Fârisî'nin sözü geçen iki kabilenin fesahatlarına güvendiğini gösterir.

el-Fârisî'nin kuralları kıyâs ile temellendirmesine gelince, bu konu ismiyle özdeşleştiği bir konudur. *et-Tekmile* incelendiğinde kuralların temellendirilmesinde aklî deliller daha fazla olduğu görülecektir. Müellif eserinde kullandığı kıyâsı; üzerine kıyâs edilebilir veya üzerine kıyâs edilemez şeklinde ayırır. Örneğin ismi mensûbu anlatırken “İsmi mensûba etki eden değişim iki kısımdır: birincisi teorilerle

⁶¹ Mürçân, “Mukaddime”, s. 112-113.

⁶² Fârisî, *et-Tekmile*, s. 185-226-227.

⁶³ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 185-226-227.

uyumlu olmayan ve sürekli olmayandır, ikincisi uyumlu ve sürekli olandır. Uyumlu ve sürekli olmayanın hükmü; olduğu şekilde muhafaza edilip üzerine kıyâs edilmemesidir. Uyumlu ve sürekli olanın hükmü kendileri üzerine kıyâs edilmektir.”⁶⁴ şeklinde konuya açıklık getirmektedir.

Yine ismi maksûr konusunda “Bir kısmı kıyâsidir, diğer bir kısmı kıyâsi olmayıp semâ” ile bilinir demektir. Müellifin kıyâsa ilişkin *et-Tekmile*’de kullandığı ifadelerden bazıları şunlardır:

Üzerine kıyâs edilir.	قَيْسَ عَلَيْهِ
Kıyâsa en uygun olandır.	الْأَقْسَى- الْأَقْسَى مِنْ
Ashâbımızın kıyâsına göre.	عَلَى قِيَاسِ أَصْحَابِنَا
Kıyâs yönünden.	مِنْ جِهَةِ الْقِيَاسِ
Üzerine kıyâs edilmez.	وَلَا يُقَاسُ عَلَيْهِ
Kıyâsa yol yoktur.	لَيْسَ لَهُ مِنَ الْقِيَاسِ وَجْهٌ
Kıyâsa uygundur, fakat Araplar kıyâstan döndüler.	لَكَانَ قِيَاسٌ لَكِنَّهُمْ عَدَلُوا عَنْ ذَلِكَ
Kıyâs dışıdır/Kıyâsa aykırı olarak.	عَلَى غَيْرِ الْقِيَاسِ
Kıyâstan çıkmaktır.	الْخُرُوجُ عَنِ الْقِيَاسِ
Kıyâs devam etmeyenlerdendir.	مِمَّا لَا يَسْتَمِرُّ الْقِيَاسُ

Müellif kıyâs ile temellendirdiği hükümleri geçerlilik açısından da değerlendirmelere tabi tutar. Bu konuda hiyerarşik olarak şu sıralamanın yapıldığı söylenebilir:

Üzerine ittifak edilmiştir.	قَوْلُ الْجَمِيعِ, عِنْدَ الْجَمِيعِ, أَمْرٌ عَامٌ
Kullanımda daha çok-en çok.	أَكْثَرُ- أَكْثَرُ فِي الْإِسْتِعْمَالِ
Azdır üzerine kıyâs edilemez.	قَلِيلٌ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ, فِي الْقَلَّةِ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ
Az kullanıldığı için buna itibar edilmez.	فَلَا إِعْتِدَادَ بِهِ لِغَلَّتِهِ
Azdır, benzeri yoktur.	نَادِرٌ لَمْ يَجِئْ لَهُ نَظِيرٌ
Daha fazlasına geçmediler.	لَمْ يُجَاوِزُوا
Şazdır.	شَاذٌ, وَ قَدْ شَذَّ
Kıyâs ve istimâl yönünden şazdır.	فَشَاذٌ عَنِ الْإِسْتِعْمَالِ وَ الْقِيَاسِ
Kerihdir, Araplar kerih buldular.	كَرَاهَةٌ, عَلَى اسْتِكْرَاهٍ

⁶⁴ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 255.

Kabîh olarak.	قبيحاً
Caiz değildir, kabul etmediler, kullanılmadı.	مُمْتَنِعٌ. يَرْفُضُوهُ، لَمْ يُسْتَعْمَلْ

el-Fârisî hükümleri temellendirirken semâ veya kıyâs türünden bir şey bulunmadığında kendi çıkarımlarıyla ta'lîl (gerekçelendirme) yapar. Gerekçelendirmeler yaparken kullandığı sözlerden bir kısmı şunlardır: *أَلَا تَرَى، لَأَنَّ، يَدُلُّ* (görmüyor musun, çünkü, buna delildir.)

el-Fârisî hükümleri temellendirirken kimi zaman lafız kimi zaman mana üzerine hamlederek hüküm ortaya koyar.

Lafız üzerine hamlettiğine örnek: “*Araplar kıyasa uygun olarak، أَلْهَالِكُ kelimesinin cemisinde هَالِكُونَ ve هَالِكُونَ dediler. Bu bâbta lafız üzerine haml etmek mana üzerine hamletmekten daha çoktur. Zira Arap dilinde دَامِرٌ دَامِرُونَ derler fakat دَمْرَى şeklinde kullanım görülmemektedir*”.⁶⁵

Mana üzerine hamlettiğine örnek: “*فَعَلٌ kalıbı sıfattaki فَعِيلٌ kalıbı ile uyumludur. Ancak جَزَبِي kelimesinin mana üzerine hamledilerek أَجْزَبٌ şeklinde de cemilenmesi caizdir*”.⁶⁶

Müellif bunların yanı sıra anlatımda diyalektik yöntemini de kullanır. Örneğin “*Sen Arapların semâyı أَلْجَرِيَاءُ diye niçin isimlendirdiler dersin*”⁶⁷ şeklinde önce soruyu sorar. Sonra arkasından “*Şu şekilde söylenir*” diye cevap verir.

Müellif eserini oluştururken belli bir gruba mensup dilcinin görüşlerini körü körüne benimsemeyip, Basralıların ve Kûfelilerin görüşlerine yer vermiştir. Bu nedenle *et-Tekmile*'de Basralılardan Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Asmaî, Ebû Zeyd, Müberred ve benzeri âlimlerin görüşlerinden bahsetmektedir. Ancak bunların içerisinde Sîbeveyhi ve Ebû Zeyd'in ismi ön plandadır.

Örneğin Sîbeveyhi'nin ismi eserde otuzdan fazla yerde geçmektedir. Müellif bir çok konuda Sîbeveyhi ile aynı görüşü paylaşırken birkaç konuda ona muhalefet etmektedir. Görüşüne katıldığı yerlerden bazıları:

1. “*رَأَيْتُ تُقْرَأَ) Naşb halinde ise kâf fetha hareke almaz. Sîbeveyhi'nin görüşünde böyledir.*” el-Fârisî, Sîbeveyhi'nin bu görüşünü şu şekilde temellendirir: “*Râ harfinin sâkin olması gerekli değildir. Bunun nedeni kelimeye elif lâm dâhil olmazdan önce vakıf durumunda tenvîn yerine (صَادَفْتُ تُقْرَأُ) de olduğu gibi başına elif lâm yerine sonuna elif getirilmiştir*”.⁶⁸

⁶⁵ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 484.

⁶⁶ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 484.

⁶⁷ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 338.

⁶⁸ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 193.

2. “Sibeveyhi’nin kavli üzerine (جُرْح) kelimesinin cemisinde (أَجْرًا) diye şiir zaruretinden dolayı gelmesi cazidir”.⁶⁹

3. Sibeveyhi bazı Araplar’ın (الْعَلْفِي) kelimesini müennes getirdiklerini iddia etti.⁷⁰

Müellif, burada zikrettiğimiz konuların dışında daha bir çok meselede Sibeveyhi ile aynı görüştedir.

el-Fârisî’nin Sibeveyhi’nin görüşüne katılmadığı yerler çok azdır. Bunlardan birisi şudur: “(فَطَوَّطَى) kelimesindeki elif (فَطَوَّاتٌ) kelimesinin lâmu’l-füilindeki vâv’dan çevrilmiştir. Sibeveyhi bu kelimenin (فَعَوَّعَلًا و فَعَلَّعَلًا) vezninde olmasına cevaz verdi. Ancak ikincisi daha uygundur”.⁷¹ Burada Sibeveyhi her iki seçeneğe eşit olarak cevaz verirken el-Fârisî ikincisinin daha uygun olduğu görüşünü savunarak ona muhalefet etmektedir.

el-Fârisî *et-Tekmile*’de Kûfelilerden Kisâî, Ferrâ, Sa’leb gibi âlimlerin görüşlerini zikretmiştir. Bu alimlerin içinden Sa’leb’in sarf ve lugat ile ilgili görüşlerine yer verip ona karşı çıkmazken, bir çok şiiri ile de istişhâda bulunmuştur. Örneğin sarf ile ilgili “(الْحَادِي عَشْرًا) deki (الْحَادِي) kelimesinin fâu’l-füil lâmu’l-füilî mevkiine çevrilmiştir.”⁷², “(فَعِيل) veznindeki kelimelerin (فَعْلَانٌ) vezninde cemi mükesser gelmesi azdır.”⁷³ görüşleri bunlardandır.

Yine el-Fârisî eserinde Kûfelilerden Kisâî’nin (ö. 189/805) görüşlerine yer vermekle beraber ona muhalefet etmiştir. Örneğin (الْحَمْسَةُ الْأَنْوَابِ) şeklinde muzâf ve muzâfun ileyhin elif-lâm’lı gelmesi konusunda Kisâî’nin cevâz verdiği görüşünü zikrettikten sonra Ebû Ömer’in “Bu şekilde Faşih olmayan Araplar kullanmaktadır.” sözlerini nakleder. Daha sonra müellif, Kisâî’nin görüşüne “Bunun sürekli olmaması zayıf olduğunu gösterir, Zurrimme’nin beytide Kisâî’nin rivayetine muhaliftir” sözleri ile karşı çıkar.⁷⁴

Ayrıca eserde az da olsa *Bağdâdiyyûn* ve *ba’zu’l-Bağdâdiyyûn* şeklinde Bağdatlılardan da bahsedilmektedir. Ancak müellif birkaç yerde zikrettiği Bağdatlıların görüşlerine karşı çıkmaktadır.⁷⁵ Örneğin (مَرَزْتُ النَّيْمِيَّ نَيْمَ عَدِي) misalinde *meccrûr* (نَيْم) kelimesini, Bağdatlılar neseb yâ’sından bedel olarak tevîl ederler. Ancak

⁶⁹ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 420-421.

⁷⁰ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 324.

⁷¹ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 557.

⁷² Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Kâzım Baħr el-Murcân, 273.

⁷³ Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Kâzım Baħr el-Murcân, 447.

⁷⁴ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 276-277.

⁷⁵ bkz. Fârisî, *et-Tekmile*, s. 253-396-397-581.

el-Fârisî onlara muhalefet ederek şöyle söyler “*Bize göre bu sahih değildir. Zira bu kelime (صاحب تميم عدي) takdirinde olup gizli muzâfın, muzâfi ileyi durumundadır*”.⁷⁶

Sonuç

el-Fârisî nahiv, sarf, kırâat ve lugata dair günümüze ulaşan ve ulaşmayan otuzdan fazla eser bırakmıştır. Eserlerinden bir kısmını Hamdânilerin emiri Seyfûddeve ve Büveyhîlerin emiri Adududdeve gibi devlet adamlarına ithâf etmiştir. Ayrıca kaleme aldığı eserlerinin bir kısmı tahkik edilmiş diğer bir kısmı ise tahkik edilmeyi beklemektedir. Müellif içerisinde bulunduğu dönemin önde gelen âlimlerinden ders almakla beraber kendisinden önceki dönemde kaleme alınan sarf ve nahiv eserlerini de okumuştur.

el-Fârisî'nin yaşadığı dönemde İslâm şehirleri ilim ve medeniyet merkezidir. Bu nedenle o çağdaşı birçok âlim gibi farklı İslâm şehirlerine seyahatler gerçekleştirmiş, her birinde ilim tahsil etmiş ve dersler vermiştir. Müellifin yaşadığı döneme kadar telif edilen çoğu eserde sarf ve nahiv kuralları iç içe iken o, nahve dair kuralları *el-Îzâh* ve çoğu sarfa dair kuralları *et-Tekmile*'de bir araya getirmiştir. el-Fârisî *et-Tekmile*'yi başından sonuna kadar kelimedeki değişimi baz alarak hazırlamıştır. Müellifin yazdığı *el-Îzâh* isimli eseri medreselerde üç yüz yıla yakın bir süre temel nahiv eseri olarak okutulmuş ve farklı İslâm beldelerinde üzerine birçok şerhler yazılmıştır. Ayrıca el-Fârisî gelecek dönemler için dil alanında yenilikler getirecek İbn Cinnî, lügat alanında etkili olacak Cevherî gibi öğrenciler yetiştirmiştir.

Müellif eserini oluştururken kendinden önceki dilcilerden yararlanmışır. Bu alanda *et-Tekmile*'de Basralılardan Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Asmaî, Ebû Zeyd, Müberred ve benzeri âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Ancak bunların içerisinde Sîbeveyhi ve Ebû Zeyd'in ismi daha çok geçmektedir. Yine Kûfelilerden Kisâî, Ferrâ, Sa'leb gibi âlimlerin görüşlerini zikretmiş, bunların içinden Sa'leb'in görüşlerine muhalefet etmemiştir. Dil ekolleri bazında düşünüldüğünde en çok Basralıların görüşleri dikkat çekmekle beraber yer yer Kûfelilerin görüşleri de görülmektedir. Bazı yerlerde de Bağdatlılardan da bahsedilse de müellif onlara muhalefet etmemektedir.

el-Fârisî *et-Tekmile*'deki kuralları semâ, kıyâs, ta'lîl gibi yöntemlerle temellendirmiştir. Ancak bunların içerisinde semâ öncelikli kaynağı olmuştur.

el-Fârisî *et-Tekmile*'de semâ ile temellendirme yaparken önceliği Kur'ân ayetlerine vermiş akabinde Arap şiiri, Arap sözü ile istişhâda devam etmiş, ancak

⁷⁶ Fârisî, *et-Tekmile*, s. 253-254.

hadislerle istiṣhâdda bulunmamıştır. Arap kabilelerinden Hicâzlılar ile Benî Temim'e ayrı önem vermiş onların lügatını temel kabul etmiştir.

Kıyâs ile temellendirme el-Fârisî'nin en maharetli olduğu konudur denilebilir.

et-Tekmile'de sarf ile ilgili konular anlatılırken bazen konu başlarında bazen de konu ortasında farklı bölümlendirmeler yapılmıştır. Bunların yanı sıra tanımlamalara da yer verilmiştir.

Kaynakça

- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdulfettah Ebü Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1423/2002.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, trc. Abdülhalîm en-Neccâr, Dâru'l-Meârif, Kahire tsz.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Gâyetü'n-Nihâye fî ṭabaḳâti'l-kurrâ'*, thk. G. Bergstraesser, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire tsz.
- Ebü Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *et-Tekmile*, thk. Kâzım Bahr el-Mürcân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1431/2010.
- Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-A'suru'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1401/1981.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2001.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Münşif*, thk. İbrahim Mustafâ, Abdullah Emin, İdâretü'l-İhyâi Tûrâsi'l-Kadîm, Mısır 1373/1954.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut tsz.
- İbnu'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fifrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî ṭabaḳâti'l-üdebâ'*, thk. İbrahim es-Sâmirâi, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1405/1985.
- İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1406/1986.
- Mahmûd, Hüseyin Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*,

- Dâru Ammâr, Amman tsz.
- Muhsin Emin, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî el-Hüseynî el-Âmilî, *A 'yânü'-ş-Şî'a*, thk. Hasan el-Emîn, Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbûa', Beyrut 1304/1983.
- Mürcân, Kâzım Bahr, "Mukaddime", *et-Tekmile*. Ebû Alî el-Fârisî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1431/2010.
- Nâsîf, Ali en-Necdî, *Târîhu'n-Nahv*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire tsz.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi, *Bugyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuhû, by. 1384/1964.
- Vâlid Ebbâh, Muhammed el-Muhtâr, *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî fi'l-Meşriq ve'l-Megrîb*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1429/2008.
- Yahya Mîr Âlem, "Kitâbu'l-Îzâh mekânetühû ve haşâişuhû", *Mecelletü Mecmei'l-Lugati'l-Arabiyye bi Dimaşk 68* (1993).
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ' (İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*. thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endülüsî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire tsz.